UDVIKLINGEN I LANDBRUGETS ARBEJDSSTYRKE OG EJENDOMSSTRUKTUR

HOLGER GAD

I. ANTALLET AF LANDBRUGSMEDHJÆLPERE

I tabel 1 er anført tal for det samlede antal mandlige og kvindelige medhjælpere i dansk landbrug. Som det fremgår af tallene er der næsten ingen kvindelige medhjælpere tilbage i landbruget.

Ved sommertællingen i 1960 omfattede denne kategori endnu ca. 30.000, men i løbet af 1960'erne har der været en tilbagegang på 15–20 pct. om året.

Det er længe siden, at de kvindelige medhjælpere havde egentlig betydning for landbrugets produktionsmæssige forhold. I begyndelsen af 1920'erne var antallet af kvindelige medhjælpere ca. 120.000. Dengang deltog kvinderne endnu i et vist omfang i det egentlige landbrugsarbejde.

I 1940 var antallet af kvindelige medhjælpere faldet til ca. 100.000, svarende til halvdelen af de mandlige. Kvinderne blev i løbet af de tre første årtier af dette århundrede i det væsentlige flyttet ind til det huslige arbejde, der i øvrigt i ikke ringe omfang bestod i at skaffe kost og logi til de ca. 170.000 ugifte mandlige medhjælpere, der dengang var optaget i de selvstændige landmænds husstande.

Nu er antallet af kvindelige medhjælpere i landbruget forsvindende ringe, og udviklingen på dette område har vel kun landbrugsmæssig interesse, for så vidt som den viser, at en tidligere stor kategori af medhjælpere nu er gået helt ud af erhvervet.

I 20-året 1940–60 blev antallet af mandlige medhjælpere halveret og udgjorde i 1960 ca. 100.000. I 10-året 1960–70 har der her været en tilbagegang på omkring 10 pct. pr. år.

Den absolutte tilbagegang har været svagt aftagende i de senere år, men det relative fald har været stigende og har siden 1966 ligget på ca. 15 pct. pr. år.

Hidtil er hovedparten af de selvstændige landmænd kommet fra medhjælpergruppen, dvs. at den helt overvejende del af de selvstændige landmænd har forberedt sig til livsgerningen ved arbejde som medhjælpere i landbruget.

TABEL 1

Antal landbrugsmedhjælpere

a) *Juli-tællinger*

År	Mandlige medhjælpere		Kvindelige medhjælpere	
	Antal	Indeks 1950=100	Antal	Indeks 1950=100
1940	195.000	130	100.000	155
1950	149.568	100	64.661	100
1955	133.256	89	47.838	74
1960	98.542	66	29.777	46
1965	54.975	37	9.925	15
1966	50.352	34	7.981	12
1967	45.392	30	6.723	10
1968	38.224	26	5.668	9
1969	33.293	22	4.677	7

b) *Gennemsnitlig årlig tilbagegang*

		%		%
1940–50	4.500	2,5	3.500	5
1950–55	3.260	2	3.365	7
1955–60	6.940	6	3.610	10
1960–65	8.800	12	3.970	15
1965–66	4.625	9	1.945	20
1966–67	4.960	11	1.260	16
1967–68	7.170	16	1.055	16
1968–69	4.931	13	989	17

Med den nuværende udvikling i antallet af ugifte mandlige landbrugsmedhjælpere synes denne form for landmandsuddannelse at være under afvikling. Fremtidens landbrugsejendomme vil formentlig hovedsagelig blive bemandet med folk, der har tilbragt størsteparten af deres ungdom uden for landbruget.

Ved en dyberegående analyse er det hensigtsmæssigt at sondre mellem tre kategorier af mandlige medhjælpere, nemlig:

1. de fastansatte ugifte medhjælpere, der normalt er optaget i arbejdsgivers husstand;
2. de fastansatte mandlige medhjælpere med egen husstand, der ved siden af de selvstændige landmænd kan betegnes som permanente landmænd;
3. midlertidige medhjælpere, der kun lejlighedsvis beskæftiges i landbruget.

TABEL 2

Antal mandlige landbrugsmedhjælpere

Julitællinger

År	Faste medhjælpere uden egen husstand		Faste medhjælpere med egen husstand		Midlertidige medhjælpere	
	Antal	Indeks 1950=100	Antal	Indeks 1950=100	Antal	Indeks 1950=100
1940	171.751	147	13.306	75	15.000	100
1950	116.841	100	17.670	100	15.057	100
1955	99.207	85	18.441	104	15.608	104
1960	78.564	67	14.448	78	5.530	37
1965	40.224	34	12.223	69	2.528	17
1966	35.875	31	11.844	67	2.637	18
1967	32.752	28	10.781	61	1.859	12
1968	28.007	24	8.222	47	2.308	15
1969	23.303	20	7.585	43	2.405	16

Gennemsnitlige årlige ændringer

	Antal	%
1950–55	3.525	3
1955–60	4.130	5
1960–65	7.670	13
1965–66	4.350	11
1966–67	3.123	9
1967–68	4.745	14
1968–69	4.704	17

Antallet af faste medhjælpere med egen husstand er gået mindst tilbage, men synes dog nu at falde med omkring 1000 om året, svarende til en faldhastighed på godt 10 pct. pr. år. Dette er en relativt stærkere tilbagegang end i den anden gruppe af permanente landmænd, der består af selvstændige landmænd.

Den løse arbejdskraft er nu næsten forsvundet ud af landbruget. Denne gruppe omfattede i 1950 15.000 mænd, men i sommeren 1969 kun 2400.

Den gruppe, der har særlig betydning for landbrugets fremtid, er gruppen af ugifte mandlige medhjælpere. I 1940 omfattede denne gruppe godt 170.000 landmandsbedrifter, 1960 næsten 30.000, men ved sommertællingen i 1969 var der kun 23.300 tilbage.

I denne for landbrugsudviklingen betydningsfulde gruppe af medhjælpere har der siden 1960 været en årlig tilbagegang på godt 10 pct. Såfremt den nuværende absolutte tilbagegang på omkr. 5000 om året fortsætter – og der er i de nøgne tal intet, der tyder på, at dette ikke skulle ske – vil den

TABEL 3

Tilgang af unge mænd til arbejdsmarkedet

År	Antal 17-årige mænd		
	I hele landet	Heraf i landbruget	
		Antal	%
1940	33.000	14.500	45
1950	29.000	8.000	27,5
1960	38.000	6.500	17
1965	40.000	4.000	10
1969	38.000	2.000	5

indtil nu aftagende form for uddannelse af landmænd her i landet forsvinde.

II. GENERATIONS- OG EJERSKIFTE I LANDBRUGET

Tidligere begyndte de unge landmænd som medhjælpere i 14-årsalderen. Hovedparten af dem var landmandssønner. I de senere år er skolealderen også blevet forlænget på landet, men antallet af medhjælpere på 17 år giver stadig et godt billede af den årlige tilgang af unge mænd til landbruget.

I nedenstående tabel 3 er anført den andel, som 17-årige landbrugsmedhjælpere udgør af den tilsvarende aldersklasse i hele landet.

Tilbagegangen i antallet af medhjælpere sker på to måder, nemlig ved fald i tilgangen, og ved afgang af ældre medhjælpere. I nedenstående tabel 4 er anført tal til belysning af mønstret i den årlige tilgang og afgang af ugifte mandlige landbrugsmedhjælpere.

TABEL 4

Årlig tilgang og afgang af ugifte mandlige medhjælpere i landbruget

Periode	Årlig		Heraf til	
	Tilgang (1)	Afgang (2)	Gifte landmænd (3)	Andre erhverv (4)
1938–45	13.000	19.000	7.000	12.000
1945–50	10.000	16.000	7.000	9.000
1950–55	8.500	12.000	6.000	6.000
1955–60	8.000	12.000	5.000	7.000
1960–65	5.000	12.500	4.000	8.500
1967–69	3.000	7.000	ca. 2.000	ca. 5.000

I kolonne (1) er anført den årlige tilgang. I kolonne (2) er den årlige afgang, beregnet som faldet i antallet af landbrugsmedhjælpere plus den årlige tilgang. I kolonne (3) og (4) er vist, hvordan afgangen af ugifte medhjælpere fordeler sig til gruppen af gifte landmænd og andre erhverv. I 1967–68 var der en tilgang til landbruget af 3000 helt unge mænd; men i løbet af dette år var der en tilbagegang på 4000, sådan at bruttoafgangen af ugifte landbrugsmedhjælpere må have været 7000. Heraf har ca. 2000 etableret sig som selvstændige landmænd og dermed gået ind i gruppen af permanente landmænd, mens de resterende 5000 må have søgt over i andet erhverv.

1. *Tilgangen af helt unge mænd og rekrutteringsbasis i landbruget*

I tabel 5 er anført tal til belysning af forbindelsen mellem tilgangen af ungdom og det efterfølgende generationsskifte i landbruget.

I kolonne (1) er anført den årlige tilgang af helt unge mandlige med-

TABEL 5

Generationsskifte i landbruget

År	Årlig tilgang af unge medhjælpere[1]) (1)	Rekrutteringsbasis[2]) (2)	Antal elever på alm. landbr.-kursus (3)	Antal salg af bebyggede landejendomme (4)	Heraf til frihandel (5)	Heraf til byfolk (6)	Familiesalg (7)
1950....	8.000	6.240					
1951....	8.060	6.090					
1952....	8.050	5.870					
1953....	8.025	5.450					
1954....	8.060	5.270					
1955....	7.850	4.980					
1956....	7.140	4.800	2.145				
1957....	7.190	4.650	2.325				
1958....	7.080	4.500	2.470				
1959....	6.700	4.250	2.550				
1960....	6.450	3.755	2.485				
1961....	5.980	3.270	2.360	7.970	4.685	1.460	1.980
1962....	5.350	2.880	2.260	8.400	5.145	1.770	925
1963....	5.000	2.585	2.045	8.325	4.950	1.555	2.000
1964....	4.950	2.370	1.970	9.300	5.765	1.740	2.245
1965....	4.000	2.005	1.895	8.135	4.550	1.460	2.440
1966....	3.540	1.805	1.775	6.990	4.580	1.500	1.605
1967....	3.175	1.740	1.390	6.335	4.215	1.560	1.655
1968....	2.525	1.570	1.245		3.215		
1969....	2.032	1.363					

1) Målt ved antal 17-årige.
2) Målt ved 10 % af antal på 21 år og derover.

hjælpere (målt ved antallet af 17-årige). Denne tilgang faldt svagt i 1950'erne, nemlig fra ca. 8000 i 1950 til knap 7000 i 1959. I løbet af 1960'erne er der imidlertid sket et væsentligt fald i tilgangen af unge mænd til landbruget, der i 1969 kun omfattede ca. 2000.

I kolonne (2) i tabel 5 er beregnet tal for det, som her kaldes rekrutteringsbasis for selvstændige landmænd. Dette begreb skal angive det årlige antal landbrugsmedhjælpere, der evt. vil etablere sig som selvstændige landmænd. Antallet af 25-årige landmænd – både medhjælpere og selvstændige – ville give et godt udtryk for landbrugets rekrutteringsbasis. Det samlede antal 25-årige landmænd findes imidlertid ikke opgjort – hverken ved landbrugs- eller ved folketællinger. Ved landbrugstællingerne foretages en opgørelse af antallet af ugifte medhjælpere i gruppen 21–25 år; men da det må antages, at en del af landmandsrekrutterne allerede før 25-årsalderen er blevet selvstændige landmænd, og at et større eller mindre antal i alderen 21–25 år midlertidigt opholder sig uden for landbruget, angiver antallet af ugifte medhjælpere i aldersgruppen fra 21–25 år ikke noget godt grundlag for beregning af landbrugets rekrutteringsbasis. Derimod har forskellige undersøgelser af folketællingsmateriale vist, at 10 pct. af antallet af ugifte medhjælpere på 21 år og derover giver et ganske godt billede af det, der kaldes landbrugets rekrutteringsbasis.

Tallene i kolonne (2) i tabel 5 angiver 10 pct. af antallet af de faste ugifte landbrugsmedhjælpere på 21 år og derover. Ved at sammenholde antallet i denne gruppe med antallet af 17-årige – 8 år tidligere – får man et billede af, i hvilket omfang den oprindelige tilgang af unge mænd til landbruget forsvinder til andre erhverv, før de når den »etableringsmodne« alder. I 1950 var der til eksempel en tilgang på ca. 8000 helt unge landmænd. 8 år senere, 1958, var antallet på det, der her kaldes landbrugets rekrutteringsbasis 4500. Såfremt landbruget havde været i stand til at fastholde de unge, der gik ind i erhvervet i begyndelsen af 1950'erne, ville der ikke være opstået befolkningsmæssige problemer i generationsskiftet. I slutningen af 1950'erne omfattede dansk landbrug knap 200.000 bedrifter. Da man kan regne med, at den gennemsnitlige virketid for selvstændige landmænd er godt 30 år, ville en stabil ejendomsstruktur fra slutningen af 1950'erne have forudsat en årlig tilgang og afgang på 3 pct. af antallet af selvstændige landmænd, dvs. en årlig tilgang på ca. 6000 og en tilsvarende årlig afgang. Hertil var der tilstrækkeligt grundlag med en tilgang på ca. 8000 helt unge landmænd i begyndelsen af 1950'erne.

Imidlertid viser tallene i tabel 5, kolonne (2), at af de 8000 helt unge, der gik ind i landbruget i 1950, er der knap 5000 tilbage 8 år senere i 1958, da de pågældende var omkring 25 år gamle. Dette antal var ikke fuldt tilstrækkeligt til bevarelse af antallet af landbrugsejendomme, da rekrutteringsbehovet (ved uændret ejendomsstruktur) må skønnes at være omkring

6000 i slutningen af 1950'erne. På den anden side har der formentlig været omkring 1000 byfolk, der har etableret sig som landmænd i 1958, sådan at man i dette år formentlig har haft ca. 5000 førstegangsetableringer i landbruget, hvoraf ca. 4000 er foretaget af landbrugsmedhjælpere og ca. 1000 af byfolk, og antallet af landbrugsejendomme er begyndt at falde svagt.

2. *Rekrutteringsbehov og ejerskifte*

For året 1963 har Danmarks Statistik foretaget en nærmere undersøgelse af generationsskiftet i landbruget. I dette år var der knap 4000 førstegangsetableringer, hvoraf 2740 blev foretaget af landbrugsmedhjælpere og ca. 1100 af »byfolk«.*

Efter den i tabel 5 anvendte metode kan landbrugets rekrutteringsbasis for året 1963 opgøres til ca. 2600 – altså lidt færre end antallet af landbrugsmedhjælpere, der har etableret sig som selvstændige landmænd.

I det samme år, nemlig 1963, blev der solgt i alt godt 8300 bebyggede landbrugsejendomme (se kolonne (4) tabel 5), hvoraf som nævnt knap 4000 gik til folk, der første gang etablerede sig som selvstændige landmænd. De resterende ca. 4500 ejendomme må repræsentere den interne omsætning af ejendomme inden for landbruget, dvs. må være overtaget af folk, der i forvejen var selvstændige landmænd.

I de senere år synes der at have været en tilbagegang i handelen med landbrugsejendomme. Det samlede antal salg af bebyggede ejendomme var i 1968 knap 5200, hvilket er godt 3000 færre end i 1963. Antallet af salg til byfolk synes i 1968 at være faldet lidt. Det ser ud til at have ligget på godt 1200, hvoraf formentlig ca. 1000 går til byfolk, der første gang etablerer sig som selvstændige landmænd. Omsætningen af ejendomme i fri handel er i samme periode, nemlig fra 1963 til 1968, faldet med 2000. Der har også været et mindre fald i antallet af familiesalg.

Af de foreliggende tal fra salgsstatistikken kan man ikke direkte aflæse mønstret på det generationsskifte, der i de allersidste år har fundet sted i landbruget; men visse hovedtræk kan dog skimtes. For det første viser tallene, at salget af landbrugsejendomme til byfolk i 1968 er faldet til godt 1200 ejendomme, og heraf sker formentlig ca. 1000 til byfolk, der første gang etablerer sig som landmænd. For det andet er det sandsynligt, at den interne omsætning af ejendomme mellem landmændene kun i mindre grad er gået tilbage. Under de strukturændringer, der nu finder sted i landbruget, må behovet for intern omsætning af ejendomme mellem selvstæn-

[1]) Defineret som folk, der havde størsteparten af deres indtægt fra arbejde uden for landbruget.

dige landmænd nærmest være voksende. Det samlede antal salg af landbrugsejendomme er i løbet af de sidste 5 år faldet med omkring 3000; men da nedgangen i antallet af salg til byfolk er begrænset, må det anførte fald især hidrøre fra tilbagegang i den interne omsætning af ejendomme mellem selvstændige landmænd eller i salget til landbrugsmedhjælpere, der første gang etablerer sig som selvstændige landmænd – eller fra begge dele.

De her beregnede tal for landbrugets rekrutteringsbasis tyder på, at det antal landbrugsmedhjælpere, der årligt er parat til at overtage landbrugsejendomme, er faldet med ca. 1000 fra 1963 til 1968, (se kolonne (2) i tabel 5). Såfremt man alene bygger på denne forudsætning, skulle antallet af landbrugsmedhjælpere, der etablerer sig som selvstændige landmænd, være faldet fra 2740 i 1963 til omkring 1700 i 1968. Til sammenligning kan anføres, at antallet af elever på almindelige landbrugskursus er faldet fra godt 2000 i 1963 til godt 1200 i 1968 (se kolonne (3) i tabel 5). Man kan derfor skønne, at det antal landbrugsmedhjælpere, der etablerer sig som selvstændige landmænd i slutningen af 1960'erne, udgjorde 1500–2000 pr. år.

Hvordan vil tallene i landbrugets generationsskifte udvikle sig fremover? Ved besvarelse af dette spørgsmål kan der for det første peges på, at de 1500–2000 landbrugsmedhjælpere, der nu årligt etablerer sig som selvstændige landmænd, er gået ind i landbruget som helt unge i et antal af ca. 7000 for omkring 10 år siden. Kun en fjerdedel af de unge mænd, der startede deres løbebane i landbruget i slutningen af 1950'erne er derfor nu rede til at etablere sig som selvstændige landmænd, resten er allerede gået til andet erhverv.

Tilgangen af unge mænd til landbruget ligger imidlertid nu på et langt lavere niveau end for 10 år siden. Den udgjorde i 1969 kun 2000. Hvor mange af disse vil om 7–10 år optræde som potentielle afløsere for den tids selvstændige landmænd? Ethvert udsagn herom må naturligvis antage karakter af spådom. Men det kan anføres, at siden den anden verdenskrigs ophør har mindre end halvdelen af de unge, der begyndte deres løbebane i landbruget, været villige til at blive selvstændige landmænd. Samtidig med at tilgangen af unge mænd til landbruget er gået radikalt tilbage, er der også sket et fald i den andel af tilgangen, der er villig til at etablere sig som selvstændige landmænd. Sidste år har kun en fjerdedel af de unge mænd, der begyndte deres løbebane i landbruget for omkring 10 år siden, villet være selvstændige landmænd. Resten er gået til andre erhverv.

Såfremt forholdene ikke ændrer sig radikalt, dvs. såfremt de økonomiske vilkår for arbejde i landbruget ikke bliver væsentligt forbedret, er det næppe sandsynligt, at det antal landbrugsmedhjælpere, der vil etablere sig som selvstændige landmænd pr. år, vil være større end omkring 1000 i 1975, og det kan meget vel tænkes at blive væsentligt lavere.

TABEL 6

Antal førstegangsetableringer i dansk landbrug

	Antal førstegangsetableringer foretaget af		Tilsammen
	Landbrugs-medhjælpere	»Byfolk«[1])	
1960	4.000	1.000	5.000
1963	2.740	1.110	3.850
1968	ca. 1.800	ca. 1.200	ca. 3.000
Prognose 1975	1.000	1.000	2.000

1) Defineret som folk, der har størstedelen af deres indtægt fra arbejde uden for landbruget.

Forudsætter man videre, at det antal byfolk, der første gang overtager en landbrugsejendom, fortsat vil holde sig på omkring 1200 om året, kommer man til det resultat, at antallet af førstegangsetableringer i landbruget vil udvikle sig frem til 1975 som anført i tabel 6.

III. GENERATIONSSKIFTE OG EJENDOMSSTRUKTUR

1. *Ændringer i ejendomsstruktur*

I løbet af de første ni år af 1960'erne er antallet af landbrugsejendomme i Danmark faldet med ca. 50.000, nemlig fra ca. 196.000 i 1960 til ca. 146.000 i sommeren 1969. Samtidig er den gennemsnitlige ejendomsstørrelse vokset fra 15,8 ha i 1960 til 20,3 ha i 1969. I tre-året 1966–69 er antallet af landbrugsejendomme faldet med ca. 20.000, svarende til en tilbagegang på godt 4 pct. om året.

I ovenstående tabel 7 er dels anført antallet af landbrugsbedrifter i de

TABEL 7

Udviklingen i antallet af landbrugsejendomme

Ejendomsgrupper ha	Antal ejendomme 1969	Indeks 1969 med 1960=100	Gennemsnitlig årlig tilbagegang	
			1960–68 %	1968/69 %
0,55– 5	16.400	44	10	9,5
5 – 10	30.600	56	7	9,8
10 – 15	26.800	82	2,5	4,5
15 – 30	45.800	94	0,7	0,7
30 – 60	21.500	110	÷1	÷0,2
60 –120	4.240	144	÷4,5	÷6,2
120 og derover	1.060	122	÷2,5	÷3,9
I alt	146.400	75	3,5	4,1

forskellige ejendomsstørrelsesgrupper i 1969 og dels den udvikling, der har fundet sted i antallet af ejendomme i de enkelte ejendomsgrupper i tiden fra 1960 til 1969. Antallet af ejendomme i gruppen 0,55–5 ha er gennem 1960'erne gået tilbage med 10 pct. om året og udgør nu knap 45 pct. af antallet i 1960. Tilbagegangen i denne ejendomsgruppe var allerede godt i gang før 1960.

Før krigen omfattede denne gruppe 55.000 ejendomme. I 1946 var antallet gået tilbage til 45.000 og i 1951 til 43.000. I perioden 1951–60 skete der en yderligere tilbagegang til ca. 37.000 i denne ejendomsgruppe.

De nu stedfindende ændringer i landbrugets ejendomsstruktur kan sammenfattes derhen, at antallet af ejendomme under 10 ha nu falder med 10 pct. om året. Antallet af ejendomme i gruppen 10–15 ha falder med 5 pct., og antallet af ejendomme med 15–30 ha med 1 pct. om året. Mens antallet af ejendomme fra 30–60 ha på det nærmeste holder sig uændret, er der en stigning i antallet af ejendomme i gruppen 60 ha og derover på omkring 5 pct. pr. år. Det totale antal ejendomme falder med omkring 4 pct. om året.

Udviklingen i landbrugets ejendomsstruktur har været meget uensartet i de forskellige landsdele. Tilbagegangen i antallet af ejendomme begyndte først i de mest urbaniserede områder, dvs. i nærheden af større byer og tilbagegangen forgår stadig stærkest her.

I omstående tabel 8 er anført indekstal for det samlede antal landbrugsejendomme i 1960 og 1968 med tal fra 1950 = 100, samt den procentvise årlige tilbagegang i de anførte perioder. På Øerne foregår tilbagegangen i antallet af landbrugsejendomme nu som helhed med 5 pct. om året, men i de tre hovedstadsamter er tilbagegangen oppe på over 7 pct. p. a.

I hele Jylland var der i to-året 1966–1968 en tilbagegang på 3,6 pct. pr. år – lidt mere i de urbaniserede dele af Østjylland og lidt mindre i de mere landbrugsprægede dele af Nordjylland, Vestjylland og Sønderjylland.

2. *Regionale forskelle i generationsskiftet*

For året 1963 har Danmarks Statistik som foran omtalt foretaget en dyberegående undersøgelse af generationsskiftet. Man kom herved til det resultat, at der i 1963 fandt knap 4000 førstegangsetableringer sted, hvoraf godt 2700 blev foretaget af landbrugsmedhjælpere og godt 1100 af byfolk. I det samme år var der en tilbagegang i antallet af landbrugsejendomme på ca. 7000. Derfor må ca. 11.000 selvstændige landmænd have lagt op i 1963, nemlig 4000 (svarende til antallet af førstegangsetableringer) + 7000 (svarende til faldet i antallet af landbrugsejendomme). Af disse 11.000 er ca. 5000 formentlig gået ud af erhvervet som følge af alder eller

TABEL 8

Den regionale udvikling i antallet af landbrugsejendomme

	Indeks for antal landbrugsejendomme med 1950=100		Gennemsnitlig årlig tilbagegang procentvis		
	1960	1968	1960–64 %	1964–66 %	1966–68 %
3 hovedstadsamter	87	56	5,0	3,1	7,2
Sjælland i øvrigt	92	68	2,8	3,6	4,8
Bornholm	93	72	2,0	3,5	5,1
Lolland-Falster	94	66	3,1	4,7	5,5
Fyn	92	67	3,2	4,2	4,5
Østjylland	95	74	2,5	3,0	4,1
Nordjylland	97	79	2,0	2,7	3,7
Vestjylland	97	81	1,5	2,6	3,1
Sønderjylland	93	77	1,8	2,2	3,3
Øerne i alt	91	66	3,2	3,9	5,1
Jylland i alt	96	78	2,0	2,7	3,6
Hele landet	94	73	2,4	3,1	4,1
Gennemsnitlig årlig tilbagegang antal ejendomme..			4728	5428	6789

dødsfald. De resterende 6000 må være gået over i andet erhverv. Da ca. 1100 byfolk samme år etablerede sig som landmænd ved overtagelse af en landbrugsejendom, må der have været en nettovandring af ca. 5000 selvstændige landmænd til andet erhverv. Tilbagegangen i antallet af landbrugsejendomme skyldes altså to ting; nemlig

1. mangel på landmandsrekrutter, og
2. en ganske betydelig vandring af selvstændige landmænd til andre erhverv.

For hele landet kan man tilnærmelsesvis anslå, at ca. 1800 landbrugsmedhjælpere må have etableret sig som selvstændige landmænd i 1968, hertil kommer omkring 1200 byfolk, der har overtaget landbrugsejendomme, sådan at det samlede antal førstegangsetableringer i 1968 tilnærmelsesvis kan anslås til ca. 3000. I det samme år faldt antallet af landbrugsejendomme med 6500. Det må betyde, at knap 10.000 selvstændige landmænd har lagt op i dette år. Heraf ca. 4500 formentlig som følge af alder eller død, mens de resterende ca. 5000 må være gået over i andet erhverv. Når der videre tages hensyn til, at formentlig omkring 1200 byfolk har etableret sig som selvstændige landmænd, kan det skønnes, at nettovandringen af selvstændige landmænd til andre erhverv i 1968 må have omfattet knap 4000 i hele landet.

Tilbagegangen i antallet af landbrugsejendomme er derfor nu væsentligt

større end rekrutteringsbehovet, der her defineres til 3 pct. af antallet af landbrugsejendomme – svarende til afgangen af selvstændige landmænd på grund af alder eller død.

I omstående tabel 9 er foretaget en analyse af, i hvilket omfang tilbagegangen i antallet af landbrugsejendomme i to-året 1966–68 skyldes mangelfuld rekrutteringsbasis eller nettovandring af selvstændige landmænd til andre erhverv. I kolonne (1) og (2) er antallet af etableringsmodne landbrugsmedhjælpere sat i relation til den årlige afgang af selvstændige landmænd på grund af alder eller død (rekrutteringsbehovet). For hele landet var der en årlig tilbagegang i antallet af landbrugsejendomme på knap 7000; men såfremt de selvstændige landmænd kun trådte ud af erhvervet som følge af alder eller dødsfald ville rekrutteringsbehovet være 4500, sådan at den faktiske tilbagegang i antallet af landbrugsejendomme er 1,5 gange så stor som rekrutteringsbehovet. Den betydelige tilbagegang ud over rekrutteringsbehovet skyldes den betydelige nettovandring af selvstændige landmænd til andre erhverv. For Øerne og Jylland var tilbagegangen i antallet af landbrugsejendomme henholdsvis dobbelt så stor og 1,3 gange så stor som rekrutteringsbehovet. Tallene i kolonne (4) i tabel 9 viser, at jo mere urbaniseret området er, des større er den faktiske tilbagegang i antallet af landbrugsejendomme i relation til rekrutteringsbehovet. Forklaringen må være, at nettovandringen af selvstændige landmænd til andre erhverv foregår stærkest i de mest byprægede områder.

I kolonne (5) og (6) i tabel 9 er tilbagegangen i antallet af landbrugsejendomme i årene 1966–68 spaltet op i den andel, der skyldes mangelfuld rekrutteringsbasis, og den andel, der skyldes nettovandring af selvstændige landmænd. Ved denne nettovandring forstås som ovenfor nævnt bruttovandringen af selvstændige landmænd minus tilgangen af byfolk i de selvstændige landmænds rækker. For hele landet blev i årene 1966–68 55 pct. af tilbagegangen i antal landbrugsejendomme fremkaldt ved nettovandring af selvstændige landmænd til andre erhverv.

I de tre hovedstadsamter blev mere end 3/4 af tilbagegangen fremkaldt ved nettovandring af selvstændige landmænd til andre erhverv. Tallene viser, at nettovandringen af selvstændige landmænd er den stærkest virkende faktor i landbrugets ejendomsstruktur i de urbaniserede områder af landet, og meget tyder på, at landbrugsudviklingen i hele landet vil blive domineret af dette forhold i de kommende år.

Vandringen af landmænd til andre erhverv må være betinget af den almindelige konjunkturudvikling, dvs. beskæftigelsessituationen i byerne og de økonomiske vilkår for landbruget samt af afstanden fra de pågældende landbrugsområder til arbejdspladser i byerhverv. I de urbaniserede områder af landet er afstanden fra landbruget til byerhvervenes arbejdspladser kort, og derfor sker der her et stærkt træk af arbejdskraft fra land-

TABEL 9

Tilbagegangen i antal landbrugsejendomme – opstaltet i 1) manglende rekrutteringsbasis og 2) nettovandring af selvstændige landmænd til andre erhverv, gennemsnitligt årligt 1966–68

	Rekrutteringsbasis i % af rekrutteringsbehov		Tilbagegang i antal af landbrugsejendomme gennemsnitligt årligt 1966–68			
					Heraf som følge af	
	1960	1968	I antal	I relation til rekrutteringsbehovet	Mangelfuld rekrutteringsbasis %	Nettovandring af selvstændige landmænd til andre erhverv %
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
3 hovedstadsamter	71	37	544	2,8	22	78
Sjælland i øvrigt	57	30	1.028	1,8	40	60
Bornholm	45	20	159	1,9	42	58
Lolland-Falster	63	36	357	2,0	31	69
Fyn	72	40	762	1,6	36	64
Østjylland	61	32	1.168	1,5	46	54
Nordjylland	60	33	1.168	1,3	50	50
Vestjylland	67	33	1.195	1,1	60	40
Sønderjylland	72	38	1.408	1,2	52	48
Øerne i alt	64	34	2.850	1,9	35	65
Jylland i alt	64	34	3.939	1,3	52	48
Hele landet	64	34	6.789	1,5	45	55

bruget, ikke blot i form af svigtende tilgang af de helt unge, men også ved at landbrugsmedhjælpere og selvstændige landmænd i stigende grad trækkes over i byerhverv.

For de mere landbrugsprægede egne af landet holdt tilgangen af unge landmænd sig på et ret højt niveau helt frem til 1960, men fra 1960 og fremefter begyndte de unge i stigende grad at dreje helt uden om landbruget – også i de mest landbrugsprægede egne af landet.

I nedenstående tabel 10 er anført tal til belysning af relationen mellem tilgangen af helt unge mænd til landbruget og rekrutteringsbehovet.

Tallene angiver tilgangen af unge mænd for hver 100 selvstændige landmænd, der går af på grund af alder eller dødsfald. Endnu i 1960 var som tidligere nævnt tilgangen af unge mænd til landbruget i hele landet stort nok til at betinge uændrede forhold i landbrugets ejendomsstruktur, såfremt tilgangen var blevet fastholdt i landbruget. I Vestjylland var tilgangen af helt unge mænd næsten 60 pct. større end rekrutteringsbehovet. I Jylland som helhed var der et tilgangsoverskud på næsten 40 pct., men i de mere

TABEL 10

Tilgang af helt unge mænd i relation til rekrutteringsbehov = 100

	1950	1960	1968
3 hovedstadsamter	91	80	53
Sjælland i øvrigt	94	91	42
Hele Sjælland	93	88	45
Bornholm	82	72	30
Lolland-Falster	94	96	45
Fyn	100	101	50
Østjylland	138	125	53
Nordjylland	144	134	57
Vestjylland	159	159	64
Sønderjylland	137	125	66
Øerne i alt	95	92	46
Jylland i alt	146	139	59
Hele landet	128	122	55

urbaniserede områder af landet var der et tilgangsunderskud i relation til rekrutteringsbehovet.

Af tallene i tabel 10 fremgår, at tilgangen af unge landmænd lå på et langt lavere niveau i 1968 end i 1960.

Ved vurderingen af de strukturændringer, der finder sted i slutningen af 1960'erne, må erindres, at de landbrugsmedhjælpere, der nu optræder som afløsere for de selvstændige landmænd, er kommet til landbruget som helt unge medhjælpere omkring 1960, hvor tilgangen endnu var stor nok til at dække rekrutteringsbehovet.

I tabel 11 er anført tal til belysning af relationen mellem landbrugets rekrutteringsbasis og rekrutteringsbehov. Tallene angiver antallet af etableringsmodne landbrugsmedhjælpere i relation til den årlige afgang af selvstændige landmænd på grund af alder eller dødsfald. I 1950 svarede antallet af etableringsmodne landbrugsmedhjælpere godt til rekrutteringsbehovet. Landbrugsstrukturen var dengang i ligevægt. Der har formentlig været en mindre vandring af selvstændige landmænd til andre erhverv, men denne må stort set være blevet opvejet af et tilsvarende antal »byfolk«, der har købt landbrugsejendomme. Omkring 1960 er antallet af etableringsmodne landbrugsmedhjælpere noget lavere end rekrutteringsbehovet, og i begyndelsen af 1960 falder antallet af landbrugsejendomme med 2–3000 om året, der dog også skyldes en voksende vandring af selvstændige landmænd til andre erhverv.

Det, som i slutningen af 1960'erne giver den store forskel i styrken i de nu stedfindende ændringer i landbrugets ejendomsstruktur i de forskellige

TABEL 11

Rekrutteringsbasis i relation til rekrutteringsbehov = 100

	1950	1960	1968
3 hovedstadsamter	125	71	37
Sjælland i øvrigt	97	57	30
Hele Sjælland	105	61	32
Bornholm	70	45	20
Lolland-Falster	114	63	36
Fyn	123	72	40
Østjylland	94	61	32
Nordjylland	89	60	33
Vestjylland	94	67	33
Sønderjylland	110	72	38
Øerne i alt	110	64	34
Jylland i alt	94	64	34
Hele landet	100	64	34

egne af landet, er ikke så meget forskel i rekrutteringsbasis, der for alle egne af landet – på nær Bornholm – ligger mellem 30 og 40 pct. af rekrutteringsbehovet; men derimod den betydelige forskel i nettovandringen af selvstændige landmænd til andre erhverv. I de mest urbaniserede dele af landet er vandringen af byfolk til landbruget, nemlig dem, der etablerer sig som selvstændige landmænd, afgjort størst. Men på den anden side er vandrin-

TABEL 12

Netto-vandring af selvstændige landmænd til andre erhverv målt i relation til rekrutteringsbehovet

	1960–64	1966–68
3 hovedstadsamter	120	220
Sjælland i øvrigt	40	110
Bornholm	0	110
Lolland-Falster	60	140
Fyn	55	105
Østjylland	35	85
Nordjylland	15	70
Vestjylland	5	50
Sønderjylland	20	60
Øerne i alt	60	125
Jylland i alt	20	65
Hele landet	30	85

gen af selvstændige landmænd over i andre erhverv også langt størst i disse egne af landet.

I tabel 12 er anført tal til belysning af nettovandringen af selvstændige landmænd til andre erhverv (forstået som bruttovandringen af selvstændige landmænd minus tilgangen af byfolk) sat i relation til rekrutteringsbehovet.

Ifølge tallene i tabel 12 var der for hele landet i årene 1960–64 30 selvstændige landmænd, der netto vandrede til andre erhverv for hver 100 selvstændige landmænd, der trådte ud af erhvervet som følge af alder eller dødsfald. For de tre hovedstadsamter var det tilsvarende tal 120, men i Vestjylland kun 5.

I to-året 1966–68 er nettovandringen af selvstændige landmænd til andre erhverv væsentligt større end i den foregående periode 1960–64. I de tre hovedstadsamter var der i disse to år 220 selvstændige landmænd, der netto-vandrede til andre erhverv i relation til 100 selvstændige landmænd, der trak sig ud af erhvervet som følge af alder eller dødsfald. På Øerne som helhed og i Jylland var de tilsvarende tal henholdsvis 125 og 85.

Byerhvervenes tiltrækning af mænd fra landbruget er afgjort størst i de mere byprægede områder og vandringen af landmænd til andre erhverv var langt større i slutningen af 1960'erne end i begyndelsen af dette ti-år. Forklaringen herpå må være den forøgede industrialisering, der har fundet sted i landdistrikterne – også i Vestjylland – samt de forringede økonomiske vilkår for landbruget. Tallene peger i retning af, at såfremt de økonomiske vilkår for landbruget fortsat bliver lige så dårlige fremover som i tiden efter 1966, og såfremt den høje beskæftigelse i byerne opretholdes, vil nettovandringen af selvstændige landmænd til andre erhverv formentlig blive forøget.

Antallet af landbrugsejendomme, der i sommeren 1969 udgjorde 146.000, falder nu med knap 7000 om året. Såfremt tilbagegangstakten holder sig i de kommende år – og hverken i tallene vedrørende udvikling i rekrutteringsbasis eller vedrørende nettovandringen kan der findes holdepunkter for, at denne tilbagegangstakt ikke vil holde sig fremover – *vil antallet af selvstændige landbrugsbedrifter udgøre ca. 100.000 i 1975, og den gennemsnitlige ejendomsstørrelse vil blive ca. 30 ha mod ca. 20 ha i 1969.*

3. *Regional udvikling i ejendomsstruktur*

Som det fremgår af de foranstående tal, har tilbagegangen i antallet af landbrugsejendomme været noget stærkere på Øerne end i Jylland.

I omstående tabel 13 er anført antallet af landbrugsejendomme henholdsvis på Øerne og i Jylland for årene 1960, 1963, 1966 og 1968. Der er ligeledes anført det gennemsnitlige areal pr. ejendom. Videre er beregnet

den årlige tilbagegang i antallet af ejendomme for Øerne og Jylland i de anførte perioder.

Af tallene fremgår, at såvel den procentvise som den absolutte tilbagegang i antallet af ejendomme har været voksende både på Øerne og i Jylland. I tre-året fra 1950–53 var der en årlig tilbagegang i antallet af landbrugsejendomme på Øerne på 3 pct., men i Jylland kun på 1,7 pct. I to-året 1966–68 var de tilsvarende tal 5,1 pct. og 3,5 pct.

Af tallene kan vanskeligt udledes andet, end at tilbagegangstakten (målt i pct.) også fremover vil være voksende både på Øerne og i Jylland.

Ved etablering af prognosen for antal landbrugsejendomme for Øerne og Jylland er der her regnet med, at antallet af ejendomme på Øerne vil falde med 6,5 pct. om året i tiden 1968–75 og med 5 pct. om året i Jylland. Under disse forudsætninger vil man få det antal landbrugsejendomme på Øerne og i Jylland, der er anført under prognose 1975 i tabel 13. For hele landet vil man under de her nævnte forudsætninger få 100.000 landbrugsejendomme i 1975 med et samlet landbrugsareal på 2,9 mill. ha. Den gennemsnitlige ejendomsstørrelse vil på Øerne blive 28 ha og i Jylland 29,5 ha.

IV. LANDBRUGETS SAMLEDE ARBEJDSSTYRKE

For året 1967/68 har Danmarks Statistik opgjort antallet af helårsarbejdere i landbruget til ca. 183.000. Heraf må godt 3000 skønnes at være kvindelige medhjælpere, der ikke udfører egentligt landbrugsarbejde. Antallet af helårsarbejdere til det egentlige landbrugsarbejde bliver herefter ca. 180.000 i 1967/68.

I omstående tabel 13 er anført udviklingen i landbrugets arbejdsstyrke – målt ved antal helårsarbejdere. I 10-året 1950/60 faldt antallet af helårsarbejdere med 2,5 pct. pr. år. Men i 1960'erne har tilbagegangen været 5 pct. om året. Der synes at være opstået nogen usikkerhed ved omregningen af brugerfamiliens arbejdsindsats til helårsarbejdere. Danmarks Statistik anfører antallet af helårsarbejdere herfra til omkring 140.000 i årene 1965/66–1967/68 – til trods for at antallet af landbrugsbedrifter i løbet af de samme tre år er gået tilbage med ca. 20.000. Da landmændenes deltidsarbejde uden for egen bedrift ikke er blevet mindre, og da en øget hustruindsats næppe kan være af et omfang, der modsvarer et fald på 20.000 selvstændige landmænd i løbet af tre år, er det vanskeligt at finde en holdbar forklaring på, at antallet af helårsarbejdere fra brugerfamilierne ikke – ifølge den officielle statistik – er gået tilbage i løbet af de sidste 2–3 år.

Ved vurdering af den fremtidige udvikling må man formentligt tage sit udgangspunkt i, at antallet af helårsarbejdere fra brugerfamiliens egen indsats altid har været lavere end antallet af landbrugsbedrifter.

TABEL 13

Udvikling i ejendomsstruktur i Jylland og på Øerne

	1960		1963		1966		1968		Prognose 1975		Landbrugs-areal 1975 1000 ha
	Antal ejendomme	Areal pr. ejendom ha	Antal ejendomme	Areal pr. ejendom ha	Antal ejendomme	Areal pr. ejendom ha	Antal ejendomme	Areal pr. ejendom ha	Antal ejendomme	Areal pr. ejendom ha	
Øerne	69.456	13,8	63.199	14,9	55.791	16,3	50.091	18,1	31.000	28	870
Jylland	126.620	16,9	120.194	17,6	110.515	18,8	102.617	20,2	69.000	29,5	2.030

Ændringer pr. år:

	1960/63	1963/66	1966/68	1968/75
Øerne antal	2.085	2.470	2.850	2.700
procent	3,0	3,9	5,1	6,5
Jylland antal ...	2.140	3.225	3.950	6.000
procent	1,7	2,7	3,5	5,0

TABEL 14

Udvikling i landbrugets arbejdsstyrke

År	Antal helårsarbejdere fra		Tilsammen helårsarbejdere til egentligt landbrugs-arbejde	Årlig tilbagegang	
	Brugerfamiliens eget arbejde	Mandlige medhjælpere		Antal	%
1950–51	184.700	145.300	330.000	7.350	2,5
1960–61	165.000	91.600	256.600	11.000	5
1967–68	141.000	38.000	179.000	8.000	5,5
Prognose 1975	100.000	20.000	120.000		

Når antallet af landbrugsbedrifter skønnes at ville udgøre ca. 100.000 i 1975, vil antallet af helårsarbejdere fra brugerfamilien formentlig ikke blive større end 100.000.

Spørgsmålet er nu videre, hvordan antallet af helårsarbejdere fra mandlige medhjælpere vil udvikle sig. Her var der et fald på 8000 pr. år i første halvdel af 1960'erne og et fald på ca. 5000 pr. år fra 1965–69. Tallene tyder på, at den absolutte tilbagegang her er lidt aftagende. Forudsættes det, at der i tiden frem til 1975 vil være en årlig tilbagegang i antallet af mandlige landbrugsmedhjælpere på 3000 pr. år, vil man i løbet af 7 år, fra 1968–1975 få en tilbagegang på ca. 20.000 og nå ned på omkring 20.000 helårsarbejdere fra de mandlige landbrugsmedhjælpere i 1975. I løbet af knap 8 år vil man så have haft en tilbagegang i det samlede antal helårsarbejdere til egentligt landbrugsarbejde fra 180.000 til 120.000, dvs. på 60.000, hvilket svarer til en tilbagegang på ca. 8000 pr. år eller 5,5 pct. pr. år.

Såfremt de økonomiske vilkår for landbruget ikke væsentligt forbedres, er det derfor usandsynligt, at arbejdsstyrken i landbruget vil komme til at udgøre mere end 120.000 helårsarbejdere i 1975. Det kan meget vel tænkes, at den bliver mindre. Såfremt man videre forudsætter, at landbrugsproduk-

TABEL 15

Udvikling i arbejdsproduktivitet

	Helårsarbejdere		Produktions-indeks	Produktivitets-indeks	Årlig stigning i produktivitet %
	Antal	Indeks			
1950–51	330.000	100	100	100	5,5
1960–61	256.600	78	135	173	6,5
1967–68	179.000	54	145	268	5,5
Prognose 1975	120.000	36	145	403	

tionen stagnerer på det nuværende omfang, hvilket svarer godt til den udvikling, der har fundet sted efter 1965, vil arbejdsproduktiviteten, hvorved her forstås den samlede produktion i relation til arbejdsstyrken, målt i helårsbejdere, i landbruget stige med 5,5 pct. om året i tiden fra 1967/68–1975. Denne stigning i arbejdsproduktiviteten er lidt mindre end den, der kan noteres for perioden 1960–67. (se tabel 14).

V. KILDER

Tabel 1: Landbrugsstatistik 1941, Stat. medd. 4,116,5.
Landbrugsstatistik 1959, Stat. medd. 1960:3.
Landbrugsstatistik 1967, Stat. medd. 1968:7.
Tallene for 1969 er meddelt af Danmarks Statistik.

Tabel 2: Samme kilder som ved tabel 1.

Tabel 3: Statistisk Årbog 1969, tabel 13.
I øvrigt samme kilder som ved tabel 1.

Tabel 4: Tallene er beregnet på grundlag af samme kilder som anført ved tabel 1.

Tabel 5: Tallene i kolonne (1) og (2) beregnet på grundlag af kilder som anført ved tabel 1.
Kolonne (3): Statistiske Årbøger 1958–69.
Kolonne (4), (5) og (6) samt (7):
Ejendomssalg 1964, Stat. medd. 1965.
Ejendomssalg 1965, Stat. medd. 1966:7.
Ejendomssalg 1966 og 1967, Stat. medd. 1969:10.

Tabel 7: Nyt fra Danmarks Statistik nr. 118, 1969.
Landbrugsstatistik 1967, Stat. medd. 1968:7.

Tabel 8: Tallene beregnet på grundlag af oplysninger i landbrugsstatistik 1964, Stat. medd. 1965 og
Landbrugsstatistik 1966, Stat. medd. 1967 samt
oplysninger fra Danmarks Statistik.

Tabel 9: Samme kilder som ved tabel 8.

Tabel 10: Tallene er beregnet på grundlag af oplysninger i
Landbrugsstatistik 1959, Stat. medd. 1960:3 og
Landbrugsstatistik 1960, Stat. medd. 1961 samt
oplysninger fra Danmarks Statistik.

Tabel 11: Tallene er beregnet på grundlag af samme kilder som ved tabel 10.

Tabel 12: Landbrugsstatistik 1967, Stat. medd. 1968:7 samt
Statistiske Efterretninger nr. 11, 1969.

Tabel 13: Landbrugsstatistik 1967, Stat. medd. 1968:7.

Tabel 14: Landbrugsstatistik 1967, Stat. medd. 1968:7.
Produktionsindeks beregnet på grundlag af oplysninger i Landbrugsstatistik 1965, Stat. medd. 1966:3 samt Statistisk Årbog 1969.

I tabeller vedr. den regionale udvikling er de enkelte amtsrådskredse) samlet i landsdele:*

3 Hovedstadsamter:
- Københavns amtsrådskreds
- Roskilde –
- Frederiksborg –

Bornholm:
- Bornholms –

Lolland-Falster:
- Maribo –

Fyn:
- Svendborg –
- Odense –
- Assens –

Østjylland:
- Vejle –
- Skanderborg –
- Aarhus –
- Randers –

Sjælland i øvrigt:
- Holbæk amtsrådskreds
- Sorø –
- Præstø –

Nordjylland:
- Aalborg –
- Hjørring –
- Thisted –

Vestjylland:
- Viborg –
- Ringkøbing –
- Ribe –

Sønderjylland:
- Haderslev –
- Åbenrå –
- Sønderborg –
- Tønder –

*) Der refereres til den gamle landsinddeling.